

Kapitlerne i Slesvig og Haderslev i senmiddelalderen

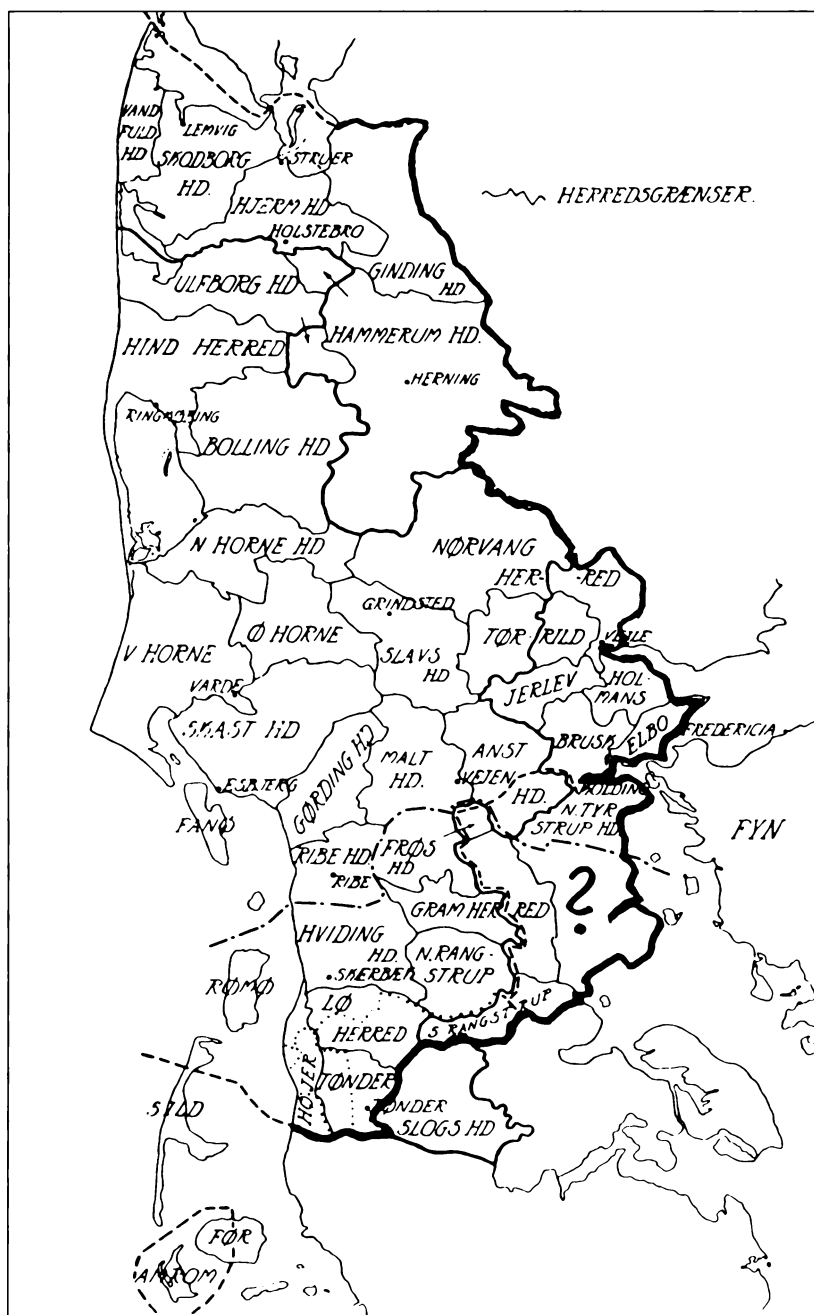
En replik

Af H.V. Gregersen

I »Kirkehistoriske Samlinger 1992« bringes en afhandling af Kjartan Fester Thaysen under overskriften »Kirke og kongemagt i Sønderjylland 1330-1431«. Når jeg i det følgende tager stilling til den, skyldes det, at forfatteren allerede i sin indledning nævner, at det bl.a. er hans formål med undersøgelsen »at efterprøve H.V. Gregersens hypotese om en langsom, en »snigende« fortyskning af Slesvig domkapitel og en splittelse af stiftet i en sydlig og en mere danskpræget nordlig del, repræsenteret af kollegiatkapitlet (hos K.F.T. med s!) i Haderslev allerede før 1375«. Jeg får at vide, at jeg fører traditionen videre fra C.F. Allen og sågar Erik Pontoppidan, og at jeg følgelig repræsenterer »en national holdning«, modsat »en neutral«, repræsenteret af Kr. Erslev og E. Albrechtsen (hvis navn af K.F.T. staves med ch!). Om det så er titlen »Slesvig og Holsten«, udsendt af Politikens Forlag i serien »Danmarks Historie uden for Danmark«, skulle den være et udtryk for en sådan »national holdning«.

Jeg kan til Kjartan Fester Thaysens forskellige ytringer om mit arbejde, især samlet om min bog »Plattysk i Sønderjylland«, kun fastslå, at de vidner om, at han har misforstået mit anliggende. I min ovennævnte bog har jeg fra s. 49 til s. 177 behandlet det tidsrum, som K.F.T.s afhandling omfatter, nemlig tiden fra Gerhard III's herredømme til Adolf VIII's grundlæggelse af en slesvig-holstensk stat. Vi har været gennem det samme kildemateriale, men hvor K.F.T. nøjes med en registrering af det, har jeg forsøgt at udnytte det til – som det hedder i min undertitel – »en undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene«, underforstået: hvorledes gik det til, at Sønderjylland ved folkeafstemningerne i 1920 blev delt i en nordlig dansk del og en sydlig tysk og overvejende tysksproget del. Det er det, jeg har benyttet det forhåndenværende kildemateriale til, og jeg mener fortsat, at denne udvikling i tysk (d.v.s. tysksproget) retning allerede begyndte ca. 1325 med Gerhard III's herredømme over Gottorp.

Når K.F.T. f.eks. anser min optælling af de navne, vi kender på kaniker ved Slesvig domkapitel i årene 1325-50, for »omsonst«, ja, ovenikøbet insinuerer, at jeg skulle »antage, at tyskerne tog stilling mod

Det vidtstrakte Ribe stift i middelalderen. Spørgsmålstegnet gælder Barved sys-
sels provsti. Har det også engang hørt under Ribe?

dansk indflydelse« eller, at »tyske kanniker stillede sig bag holstenerne«, så understreger sådanne udsagn, at han ikke har forstået min fremstilling. Jeg har intetsteds hævdet, at personer med tyske navne uden videre skulle have støttet de holstenske schauenburgere.

Det, som jeg har villet med min optælling af de slesvigske kanniker, er at vise, at domkapitlet allerede så tidligt har fået et overvejende tysk kulturpræg. Det plattyske sprog, ikke som dialekt, men i den form, det havde fået som kultursprog i det hanseatiske Nordtyskland, kom derved i Slesvig til at afløse det danske kultursprog i skrift og tale, der anvendtes ved de danske domkapitler (og ved kollegiatkapitlet i Haderslev!). Altsammen underforstået naturligvis latinen. For de uddannelsessøgende fra stiftets område, som fik ophold ved domkapitlet i Slesvig, blev det lübske kancellisprog derved (ved siden af latinen) det »højere« sprog, der anvendtes, så snart den hjemmefra medbragte dialekt, dansk-sønderjysk eller evt. frisk, ikke slog til.

Kjartan Fester Thaysen fastslår – og naturligvis med rette –, at det efter Valdemar IVs tronovertagelse i 1340 var slut med de holstenske grever som »de egentlige magthavere i Danmark«, men han glemmer, at Gerhard III's efterkommere fortsat havde herredømmet over Sydslesvig. Det betød, at denne landsdel uafbrudt blev administreret på tysk, indtil ca. 1600 på plattysk, senere på højtysk. Således var det helt siden 1325, og kun i mellemkrigsårene 1850-64 blev der gjort et forsøg på at ændre på dette forhold.

Mod K.F.T.s registrering af kildematerialet til belysning af Slesvig domkapitel før 1375 har jeg ingen indvendinger, idet jeg – som nævnt – har behandlet det samme stof, men da jeg – som tidligere anført – beskyldes for at stå for en særlig »national«, modsat »neutral« holdning, skal jeg tillade mig at citere, hvad jeg i min bog (s. 87) har skrevet om kirkens stilling i ovennævnte tidsrum: »1300-årenes slesvigske bispehistorie har altid formået at påkalde sig interesse, fordi man i denne periode har ment at finde fortilfælde for en langt senere tids dansk-tysk nationalstrid. Den voksende tyske indflydelse i Slesvig domkapitel med de mange udnævnelser af tyskere til biskopper af Slesvig har opfordret til en sådan parallelisering. Men atter engang kan der være grund til at fastslå, at man ikke uden videre kan overføre en senere tids problemstilling til en så fjern tid. Under bisperne Johann Bokholt og Hellembert var der således flere gange tale om et modsætningsforhold til den schauenburgske greveslægt, altså mellem tyskere indbyrdes. Gerhard III var på ingen måde kirken en god søn«, slutter jeg.

Som årsag til, at kurien reserverede sig Slesvig bispestol, angiver K.F.T., at »Slesvig kapitel var meget velhavende«. Jeg har udtrykt for-

holdet på følgende måde (min bog s. 82): »Den tråd, der forbandt Slesvig stift med ærkestiftet Lund i Skåne var med årene blevet meget tynd, og man var næsten nået til dens bristepunkt, da den pavelige kurie i slutningen af Johann Bokholts embedstid reserverede sig retten til at besætte Slesvig bispestol, en politik, som almindeligvis skal ses som et udtryk for kuriens pengegriskhed«, og det er jo netop, hvad K.F.T. mener.

Alligevel må han i et enkelt tilfælde acceptere, at også det verdsligt-politiske har kunnet spille en rolle. Det hedder nemlig: »Mens paverne udnævnte biskopperne til de øvrige bispesæder efter kongens indstilling, gjaldt dette for Slesvigs vedkommende kun for Johannes Skondelev«, og han slutter senere sin fremstilling med meget rigtigt at skrive: »Årsagen hertil må tilskrives kong Valdemars indgriben«.

I sin omtale af tiden efter 1375 fastslår K.F.T., at der »i begyndelsen af Johannes Skondelevs embedsperiode synes at have hersket et rimeligt forhold mellem ham og schauenburgerne«. Han synes dog helt at glemme, at Valdemar IV var død kort efter bispseudnævnelsen, og at det efter 1375 var schauenburgerne, der havde den verdslige magt i Sønderjylland, et forhold, som dronning Margrethe fik en ordning på ved i 1386 at forlene Gerhard VI med denne landsdel. Det var derfor en dyd af nødvendighed, da Johannes Skondelev lovede schauenburgerne troskab og lydighed og – som K.F.T. fremhæver – i den forbindelse brugte udtrykket »sine herrer« om schauenburgerne.

Nogle år senere skete det så, som K.F.T. udtrykker det, at »schauenburgerne strammede grebet i forhold til biskoppen«. På foranledning af domprovsten, Heinrich von dem See (som K.F.T. konsekvent kalder »von der See«, skønt han må have navn efter en indsø, eftersom kilderne alle har maskulinum!), indtog greverne den vigtige bispeborg Svabsted ved Treene »uden at have erklæret krig«. Jeg skal ikke gentage den begivenhedsrække, som denne erobring fremkaldte, men blot nævne, at biskoppen – som K.F.T. også har registreret – i 1399 fik sine rettigheder til borgen bekræftet af Gerhard VI. At denne tilbagelevering evtl. kunne skyldes, at kongemagten stod styrket efter Kalmar-unionen 1397, synes K.F.T. ikke at have taget med i sine overvejelser. Han fortsætter blot: »Faktisk stod biskoppen så stærkt, at han i 1406 kunne overlade bispeborgene Svabsted og Stubbe til dronning Margrethe for seks år. Tager man slottenes beliggenhed i betragtning, var det et voldsomt anslag mod schauenburgerne«.

Heri har K.F.T. så sandelig ret, men han glemmer baggrunden herfor, nemlig at Gerhard VI var faldet i et slag mod ditmarskerne i 1404, og at dronning Margrethe omgående havde benyttet sig af denne svækkelse

af schauenburgernes magt til at lade Erik af Pommern overtage formynderskabet for enken og hendes umyndige børn. Som jeg skriver i min bog s. 113: »Det var den bedst tænkelige lejlighed for en tilbagevinding af Sønderjylland, der her bød sig for den danske kongemagt... Lidt efter lidt skaffede dronning Margrethe sig hertugdømmets slotte i pant og lokkede adelen til sig ved rige gaver«, hvorefter jeg anfører de eksempler herpå, som vi kender.

Overdragelsen af Svabsted og Stubbe til dronning Margrethe var med rette »et voldsomt anslag mod schauenburgerne« og førte til »den væbnede konflikt mellem holstenerne og Danmark, som blev indledt i vinteren 1409-10«. Holstenerne viste omgående deres had til Johannes Skondelev ved at arrestere ham efter et overfald i Flensborg. Nok lykkedes det dronning Margrethe at få biskoppen frigivet, men han kunne ikke mere virke i den del af sit stift, der kontrolleredes af schauenburgerne. Han, den tidligere franciskanermunk fra Hessen, forblev til sine dages ende tro mod den danske kongemagt og mod ærkebispstolen i Lund. Fra Slesvig domkapitel var der, så vidt vi ved, kun én, der slog følge med biskoppen, nemlig ærkedegnen Erich Dosenrode.

Til trods for, at Heinrich von dem See – som K.F.T. selv nævner – allerede i 1390'erne »gik schauenburgernes ærinde«, ja endda var Gerhard VI's kansler, og til trods for, at en holstensksindet kannik Johann Hauschildt blev gjort til ærkedegn i Slesvig under Erich Dosenrodes fravær og derfor i 1413 nævnes »sammen med Heinrich von dem See i kong Eriks klageskrift mod holstenerne« – til trods for alle disse og endnu flere belæg (jvf. min bog s. 150 ff.) mener K.F.T. ikke at kunne tilslutte sig min opfattelse af udviklingen i Slesvig domkapitel. Ikke des mindre tør jeg dog fortsat uden vaklen gentage, hvad jeg herom har skrevet: »Alle de anførte eksempler levner ikke tvivl om, at den politiske kamp om herredømmet over Sønderjylland også medførte en dyb og ulægelig splittelse af gejstligheden i det slesvigske domkapitel« (s. 154).

Og samme holdning har jeg også fortsat uden vaklen til min opfattelse af den status, som kollegiatkapitlet med årene fik.

»Hvornår og hvorfor kollegiatkapitlet overhovedet blev oprettet, vides ikke«, fastslår K.F.T. Jeg selv har – som jeg udtrykkeligt gør opmærksom på – herom fremsat en hypotese. Den hviler på, at kapitlet er nævnt første gang i 1273, at vi ca. 1270 får en ombygning af teglstenskirken til en såkaldt »hallekirke« og det allerede tyve år, efter at den ca. 1250 var blevet bygget (en kendsgerning, som K.F.T. ikke nævner), endvidere at vi under investiturstriden har krig mellem konge og Ribe-bisp på den ene side og hertug og Slesvig-bisp på den anden side,

en krig, der sluttede med et forlig i 1265, og at den, ganske vist som kilde sene Cypræus har et uklart formuleret referat om et møde i Haderslev i 1266 mellem repræsentanter for Erik Klipping og for biskop Bonde af Slesvig, og det drejede sig om tre »skibes«, d.v.s. herreders fremtid. Kapitlets embedsområde, det såkaldte Barved syssels provsti (ikke Bartved, som K.F.T. skriver!), omfattede netop tre herreder. Provstiets afgrænsning mod vest er højst ejendommelig, nemlig, som Hugo Matthiessen i sin tid har gjort opmærksom på, gik den således, at alle de sogne, som Hærvejen passerede, hørte til Slesvig stift. En forudsætning for en sådan afgrænsning må have været en forhandling. Ribe stift fra Vidåen til Limfjorden omfattede i middelalderen også Vejle og Kolding. Hvis Barved syssels provsti med Haderslev også har hørt dertil, ville det kun betyde en naturlig afrunding. Men som nævnt: mere end en hypotese kan det ikke blive!

Jeg har svært ved at indse, hvorfor eksistensen i tidlig middelalder af et kollegiatkapitel i det sagnomspundne Rungholt »svækker min hypotese«. Som K.F.T. rigtigt nævner, forsvandt Rungholt under stormfloden 1362, og som jeg har nævnt i min bog s. 106, blev stormfloderne simpelthen en katastrofe for nordfrisernes nationale kultur. De fik derfor ligesom de dansk-sønderjyske sogne under Slesvig domkapitel det plattyske sprog som deres kultursprog, deres »højere sprog«, for at sige det jævnt: det sprog, hvori de lærte at bede deres Fadervor, når latinen blev forladt.

Den hypotese, som jeg ikke lægger skjul på at have fremsat, gælder oprindelsen til kollegiatkapitlet, men ikke dets eksistens og de virkninger af national art, som det fik.

For mig at se er der ikke tvivl om, at det danske kultursprog var sat i højsædet ved kapitlet i Haderslev, når man forlod latinen, ligesom det var tilfældet ved domkapitlerne i Ribe (hvortil det vestlige Nordslesvig hørte) og i Odense (som Als og Ærø var underlagt). Det var en kultursproglig udvikling, som blev kendelig i løbet af 1400-årene, hvilket jeg har vist ved fortegnelser over udstedelse af hertugelige fribreve (s. 205 ff.), over tingsvidner (s. 213) og navnlig sognevidner (s. 235 f.), idet stedlige gejstliges medvirken ved sådanne udfærdigelser må anses for uomtvistet.

Under den lange krig fra 1409/10 til 1435/40 mellem den dansk-nordiske kongemagt og den schauenburgske greveslægt er det tydeligt, at kollegiatkapitlet i Haderslev var på kongens side. K.F.T. har »vanskeligt ved at følge« mig, når jeg fremhæver kollegiatkapitlets »danske kulturpræg«, og at dets gejstlige derfor »havde en helt anderledes positiv forhåndsindstilling til den dansk-nordiske kongemagt«. Jeg har

Slesvig stift med dets opdeling i forskellige embedsområder. Barved syssels provsti ses længst mod nord.

fremhævet dette under min omtale af udviklingen under krigen i 1400-årene, men jeg finder mig i K.F.T.s afhandling citeret i hans omtale af tiden før 1375! Som jeg har nævnt i mit afsnit »Slesvig stift mellem Lund og Avignon« (s. 81-93), er der eksempler på, at kanniker fra Slesvig også sad inde med præbender inden for kollegiatkapitlets virkeområde. I Avignon-pavernes tid kunne meget lade sig gøre. I krigsårene efter 1409 var det imidlertid slut med denne praksis.

Haderslev-kapitlets politiske placering på kongemagens side fandt sit ydre udtryk i, at kong Erik i 1415 tog »Vor Frue kirke og det ganske kapitel« i sit værn, og – som jeg skriver s. 157 – »kongens velvillige bevågenhed over for det haderslevske kapitel blev i de selvsamme år fulgt op af en række donatorer, der var hjemmehørende på Haderslev-eg-

nen«, hvorefter jeg anfører navnene på dem. »Tre af donatorerne er holstenske stormænd«, fastslår K.F.T. Det vilde have været rigtigere at skrive, at de pågældende var af holstensk herkomst. En af dem var af slægten Lembek, hvis kendteste medlem i sin tid havde været Valdemar Atterdags drost.

Det, som de mange donationer skulle bruges til, fremgår allerede af det ældste gavebrev. Det var nemlig, som giveren Anders Jensen Stangberg (ikke som hos K.F.T.: Spangberg!) i 1413 udtrykkeligt nævner, »til byggeriet« (»ad fabricam«), og hermed hentydes der til, at kapitlet under krigsårene havde vejret morgenluft og sat et omfattende byggeri i gang, der gjorde Vor Frue kirke i Haderslev til en katedral. Det er derfor med rette, at denne kirke i 1421 bliver betegnet som domkirke, selv om K.F.T. har »vanskeligt ved at betragte udtalelsen som andet end en tak-tisk manøvre«!

Derefter oplyser K.F.T. (og heri kan jeg kun give ham ret), at »det ikke var kong Eriks hensigt at få anerkendt en del af Sønderjylland som hørende til det danske rige, men hele Sønderjylland«. Som bevis herfor gør K.F.T. meget ud af, at i 1417 »stod danskerne (jeg selv har overalt benyttet formuleringen: »de kongelige tropper«) i stiftsbyen Slesvig«. Han glemmer dog, at det ikke lykkedes kong Erik at indtage Gottorp. Som jeg skriver: »Denne faste borg forblev i schauenburgernes væрге, således som den havde været det i de næsten hundrede år, der var gået siden 1325« (s. 119). I middelalderen var det som bekendt herredømmet over borgene, der talte i militær henseende.

Efter Johannes Skondelevs død i 1421 blev det synligt for alle, at kapitlerne i Haderslev og Slesvig ikke mere havde fælles fodslag. Jeg skriver herom: »Det slesvigske domkapitel havde egenmægtigt gjort Heinrich von dem See til stiftets biskop, en mand, der som følge af sit politiske tilhørsforhold var ganske uantagelig for Danmarks kirkelige og verdslige myndigheder«. I 1423 udpegede ærkebispens i Lund den haderslevske kannik Niels Ulfen (ikke som hos K.F.T.: Ulfstand) og den flensborgske præst Peter Riggelsen, d.v.s. en repræsentant for Haderslev kollegiatkapitels embedsområde og en repræsentant for den del af det slesvigske domkapitels embedsområde, der beherskedes af kong Erik. »Heinrich von dem See var dermed udelukket fra al indflydelse i den nordlige del af sit stift. Stiftet var sprængt!« (min bog s. 159-160). Denne konklusion er dog ikke *alene* – som K.F.T. mener at kunne fastslå – »det grundtema, hvorpå min disputats er opbygget«. Jeg har jo som foran nævnt søgt at skildre udviklingen frem til ca. 1600.

For K.F.T. at se betød ordningen med de to kapitlers administrationsområder, at det slesvigske domkapitels indtægter derefter »var ind-

skrænket til at komme fra den del af Sønderjylland, der ligger syd for Flensborg og mod vest til en linje fra det nuværende Frederiksstad til lidt nord for Sønder Løgum«. Denne afgrænsning passer dog ikke sammen med, at Ribe-kanniken Palle Daa i 1423 blev udnævnt til provst over Vidå provsti (Horsbøl og Bøking herreder, samt øen Sild), og slet ikke med, at det slesvigske domkapitel samtidig udvirkede en anden udnævnelse, nemlig af Heinrich Piltz, en af dets egne kanniker (min bog s. 156). Skellet mellem kong Eriks og schauenburgernes indflydelsesområder må derfor på den tid anses for at have gået lidt syd for vor nuværende landegrænse. På Tønderhus sad Erich Krummendiek, der netop i 1421 havde skiftet side til fordel for kong Erik, og oven over Flensborg by var Duborg indtil videre et sikkert støttepunkt for kongemagten.

For ikke at fortabe mig i for mange enkeltheder skal jeg slutte med at fastslå, at det var den dansk-nordiske kongemagts nederlag i kampen om Sønderjylland, der genskabte Slesvig stifts enhed. Afgørende blev rømningen af Flensborg med Duborg i 1431. Det kan derfor kun glæde mig, at K.F.T. har valgt netop dette årstal som tidsmæssig afslutning på sin afhandling. Jeg skrev nemlig om 1431 i min bog s. 123: »Dermed var der vendt et betydningsfuldt blad i Sønderjyllands historie, og året 1431 er derved frem for noget andet blevet et skæbneår. Det vil næppe være helt galt at hævde, at Flensborgs fald den 7. september 1431 kun overskygges af én eneste, endnu mere katastrofal begivenhed i det danske folks historie, nemlig Christian IVs nederlag ved Lutter am Barenberg den 17. august 1626« (s. 123-124). Langtidsvirkningen af de to nederlag blev nemlig tabet af Sydslesvig og af de skånske landsdele.

Århundredet fra 1325 til 1431 må følgelig anses for den mest afgørende periode i Sønderjyllands historie.

Zusammenfassung

Stud. theol. Kjartan Fester Thaysen hat mit seiner Abhandlung in »Kirkehistoriske Samlinger 1992« den Versuch gemacht, meine Auffassung über die kultursprachliche Entwicklung des Mittelalters im alten Herzogtum Schleswig nachzuprüfen, und als Endergebnis seiner Untersuchung weist er meine Auffassung, wie ich sie in meiner Doktorarbeit »Plattysk i Sønderjylland« dargestellt habe, als eine nicht haltbare »Hypothese« zurück. Mit Zitaten aus meinem Buch habe ich im Vorliegenden sein Vorhaben zurückgewiesen. Meiner Meinung nach ist es ihm nicht gelungen, meine Auffassung nichtig zu machen.

Um nicht leeres Stroh zu dreschen, möchte ich deutschen Lesern auf

die deutsche Zusammenfassung in meinem Buch »Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene«, Odense 1974, s. 354-358, hinweisen. Näheres über dieses Thema wird man auch in zwei meiner Abhandlungen, »Platdeutsch im Grenzland« (Flensburg 700 Jahre Stadt – eine Festschrift), 1984, s. 69-84, und »Das Kollegiatkapitel Hadersleben« (850 Jahre St. Petri-Dom zu Schleswig), 1984, s. 221-228, finden können.